

УДК 784.4(477):821-028.16

Анастасія Любимова

<https://orcid.org/0000-0003-1313-9047>

Дніпропетровська академія музики імені М. Глінки

вул. Ливарна, 10, 49000 Дніпро, Україна

тел. +38 097 095 4049, e-mail: natochka3110@gmail.com

Козацькі пісні як частина усної спадщини Нижньої Наддніпрянщини

Нові записи пісень козацької тематики, які побутують в зоні Дніпрових порогів (нині Дніпропетровська область), розглядаються в руслі різних підходів сучасної української етномузикології (А. Іваницького та О. Терещенка).

Ключові слова: козацькі пісні, Дніпропетровщина, зона Дніпрових порогів, Катеринославщина

Протягом двох останніх століть вчені-етнографи (з-поміж них також етномузикологи) пройшли довгий і плідний шлях у напрямку пізнання і розуміння традиційної культури українського етносу. На сучасному етапі важливе місце посідає вивчення територіальних особливостей кожного регіону для формування цілісної картини історичного розвитку нації. Це пов'язано з тим, що етнографічні дослідження можуть надати правдиві дані про тривалий процес розвитку культури певної території. На сьогоднішній день українське етномузикознавство має значні досягнення, які стосуються дослідження, вивчення, аналізу, картографування, систематизації зібраного матеріалу певних етнографічних зон. Регіональний напрямок займає (і буде займати ще довгий час, поки не будуть обстежені всі регіони нашої етнічної території) одне з провідних місць у професійному колі питань, що хвилюють дослідників традиційної музичної культури. Проте на мапі України залишаються території, які досі не викликали глибокої зацікавленості зі сторони науковців, або ж взагалі є «білими плямами» на мапі етномузикознавчих досліджень.

Наразі питома вага етнографічних досліджень скерована на вивчення українських територій, які мають давні історичні корені – такі як Полісся, Середня Наддніпрянщина, Полтавщина, Слобідщина, Чернігівщина, зона Карпат. І майже зовсім поза увагою залишаються території пізнішого залюднення. До таких належить один із найбільших етнографічних регіонів України – Степ. Степова зона з-поміж інших включає територію, яка географічно розташована по обидва боки від Дніпрових порогів. Із заходу межа збігається з річкою Інгулець, на півночі окреслена річкою Оріль, на Сході – верхів'ями річок Самари та Вовчої, а з півдня – сучасним Каховським водосховищем. Адміністративно – це територія сучасної Дніпропетровської області, яка ніколи не була об'єктом системного наукового вивчення. Сьогодні гостро відчувається прогалина

в етномузикологічних дослідженнях Дніпропетровщини. На превеликий жаль, протягом століття традиційний спів Дніпропетровської області майже не фіксувався та не опрацьовувався. Як наслідок, відсутня й літературна база, присвячена дослідженням цієї області. Інформація, представлена в археологічних джерелах, може дати лише загальні уявлення про побут наших предків.

Етнографічні та фольклористичні дослідження краю починаються у середині XIX століття і пов'язані з іменами Григорія Залобовського, Якова Новицького, Івана Манжури та Дмитра Яворницького. Саме вони стояли у витоків документування та архівації важливих історичних матеріалів.

Значну цінність для етнографії цього регіону має праця відомого російського етнографа Володимира Бабенка «Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края»¹ (Бабенко, 1905), який протягом 1904–1905 років здійснив експедиції до восьми повітів губернії (Верхньодніпровського, Новомосковського, Катеринославського, Павлоградського, Олександрівського, Бахмутів-

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2019.14.183859>

¹Катеринославська губернія — адміністративно територіальна одиниця Російської імперії, яка була утворена у 1783 році в наслідок реорганізації Новоросійської та Азовської губернії. До її складу входили Олександрівський, Ольвіопольський, Єлисаветградський, Олександропольський, Бахмутівський, Донецький, Катеринославський, Кременчуцький, Павлоградський, Полтавський, Славянський та Херсонський повіти із центром у м. Катеринославі. У 1796 році після адміністративно-територіальних реформ Петра I Катеринославське намісництво ліквідовано, а його територія відійшла до знову створеної Новоросійської губернії. Після її ліквідації у 1802 році знову створена Катеринославська губернія поділялась на Бахмутівський, Катеринославський, маріупольський, Новомосковський, Павлоградський, Ростовський повіти. Пізніше з Катеринославської губернії утворені Олександрівський, Верхньодніпровський та Слоб'янськський (Харківський) повіти.

ського, Слов'яносербського, Маріупольського). Метою даних експедицій був збір етнографічних матеріалів для виставки під час археологічного з'їзду в м. Катеринославі.

Упродовж XX століття дослідження території Дніпрових порогів майже не проводилось. З 80-х–90-х років відроджуються експедиції, проте узагальнюючих висновків їх матеріали дати не можуть, бо вони були несистемними та мали локальний характер. Це дослідження Олени Мурзіної, Віри Осадчої, Олени Тюрікової, Наталії та Олександра Терещенків, учасників фольклорного гурту «Божичі» та ін.

Наприкінці минулого століття силами кафедри фольклористики Дніпровського національного університету ім. О. Гончара розпочинаються польові дослідження та наукова діяльність у філологічному напрямку. Результатом стало видання серії науково-популярних збірників фольклорно-етнографічних матеріалів «Калита».

Глибоке поетапне експедиційне обстеження сучасного стану всіх збережених жанрів музичного фольклору Дніпропетровщини розпочалося зі створення у 2015 році Лабораторії фольклору та етнографії при Дніпропетровській академії музики ім. М. Глінки. Ініціатором даного проекту виступив ректор академії – Юрій Новіков. Наразі експедиції-розвідки проведені у 14 районах Дніпропетровської обл.

Одним з головних маркерів степових традицій у зоні дніпровських порогів були пісні історично-соціальної тематики, зокрема і козацькі. Вони привернули спеціальну увагу збирачів², що дозволила накопичити певний фонд відповідних записів. У 2015 році було видано збірку «Козацькі пісні Дніпропетровщини», яка включає нотні записи та аудіодиск (Козацькі, 2015). Книгу супроводжує невелика анотація Галини Пшенічкіної та Марини Варакути (у книзі авторство не зазначено). Сучасні експедиції принесли нові записи цього жанру, тож, виникла потреба докладніше прокоментувати це явище.

Таким чином, об'єктом нашої роботи стали

²Важливим поштовхом для наукового дослідження козацьких пісень регіону стало надання Петриківському розпису статусу нематеріальної культурної спадщини людства. Наступною метою стало прагнення зберегти унікальне народне мистецтво – козацькі пісні Дніпропетровщини. Протягом кількох років тривала робота над збиранням та опрацюванням народних пісень, проведено ряд фольклорних експедицій, виявлені колективи, в репертуарі яких збереглися козацькі пісні, створені аудіо-та відео-реєстри із експедиційними записами, проведено фестиваль козацької пісні Дніпропетровщини. Результатом активної роботи було включення козацьких пісень до Списку Всесвітньої нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, що потребує термінової охорони та підтримки.

козацькі пісні сучасної Дніпропетровської області у їх ширшому трактуванні, тобто ті, сюжети яких тим чи іншим чином торкаються тематики козацтва. Мета – показати сучасний стан побутування колишньої потужної традиції, її теперішню фрагментарність, мелостилістичну розмитість та поліжанрові модуляції з пізнішими творами. Окреслити особливості сучасного концертного відтворення аматорськими ансамблями. Розкрити культурологічний аспект даного явища.

Виникнення українського козацтва пов'язують з другою половиною XV століття. Територія його формування охоплювала спершу Київщину та Черкащину, а згодом малозаселені і незаселені території степової України. Дніпропетровська область вважає свою землю колискою українського козацтва, адже п'ять з восьми існуючих Запорізьких Січей розташовувалися на цій території. Саме тут, на острові Томаківка була започаткована перша Січ.

Козацькі пісні, які виникли у XV – XVI століттях із появою козацтва, природньо увібрали в себе історичні реалії цієї доби. Маючи у своїй основі історичні факти та явища (боротьба з турецько-татарськими нападниками), перемоги й поразки козацького війська (чужинська неволя, полон), козацькі пісні передусім відтворюють ліричний образ козака – типового представника Запорізької Січі, його внутрішній духовний світ, думки та почуття, викликані різними обставинами неспокійного козацького життя.

Феномен козацтва приваблював дослідників ще з XIX століття. Козацтво стало однією із пріоритетних тем у працях українського історика, археолога, етнографа, фольклориста Дмитра Івановича Яворницького. Проблемою козацтва цікавилися також історики, етнографи І. Крип'якевич, Ю. Мицик, М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, В. Смолій, фольклористи М. Маркевич, О. Дей. Наприкінці XX – початку XXI століть, козацький фольклор став темою досліджень українських етномузикологів А. Іваницького та О. Терещенка.

Серед регіональних дослідників слід зазначити фахівців НДЛ українського фольклору, народного говору та літератури Нижньої Наддніпрянщини Дніпропетровського національного університету ім. Олеси Гончара та музикознавців лабораторії фольклору та етнографії Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки.

В галузі дослідження козацьких пісень важливими представляються дві наукові позиції. Одна належить А. Іваницькому, який трактує жанр козацьких пісень більш узагальнено й широко. За його класифікацією, «козацькі пісні поділяються на три тематичні підгрупи:

– пісні з історичним підтекстом (без точних історичних ознак);

– пісні, у яких зображено різні сторони козацького побуту (вони становлять провідну частину пісень цього жанру);

– ліричні пісні, які до певної міри умовно зараховуються до козацьких (здебільшого — за згадкою слова «козак»). Серед ліричних переважають пісні про кохання» (Іваницький, 2016, с. 256).

Інша позиція щодо диференціації пісень козацької тематики належить кіровоградському етномузикознавцю О. Терещенку. На його думку, пісні козацької тематики багатожанрові з точки зору музичної стилістики та нараховують декілька стадіальних нашарувань в залежності від історичного періоду:

– сольна чоловіча ліро-епічна манера, наближена до кобзарсько-лірницького виконання;

– старша лірика зі складно організованою багатоголосною фактурою;

– пісні, наближені до кантового стилю;

– пісні, що наслідують псалмовий стиль;

– народні романси;

– пісні новітньої формації з маршовою мелодикою та патріотичним змістом (Терещенко, 2018, с. 121).

Серед зафіксованих нами зразків народних творів було з'ясовано, що пісні козацької тематики складають дуже малу частку. Та це тільки підтверджує дані, наведені Олександром Терещенком: «Козацькі пісні збереглися у сільській традиції поряд з іншими соціальними (чумацькими, булацькими, рекрутськими, солдатськими). Козацькі ніколи не бувають представлені в одному селі якимось значним числом зразків (зазвичай 2–3), не складають основу репертуару, а лише доповнюють його» (Терещенко, 2018, с. 121–122).

Частина пісень оспівує визначні постаті української історії, такі як Богдан Хмельницький, Байда-Вишневецький, Данило Нечай, легендарний козак Супрун, Сава Чалий, Максим Залізняк та інші. Доволі популярною є пісня про Богдана Хмельницького. Ця пісня хоч і є авторською, проте встигла завоювати популярність серед народу. У більшості зразків гетьман виступає як талановитий полководець та захисник своєї країни. Проте, є декілька зафіксованих варіантів, в яких розкривається інше ставлення народу до даної особистості, стверджуючи про нерозумність його дій та занепад «неньки України». У цих прикладах до традиційного тексту додаються куплети, в яких Хмельницький охарактеризований з негативної сторони. Ідентичні рядки було зафіксовано Олександром Терещенком на Кіровоградщині (Терещенко, 2018, с. 120).

Цікавою нам видається група пісень «про Не-

чая»³. Одна з них зафіксована у місті Жовті Води від фольклорного ансамблю «Знахідка» «Ой з-за гори та ще й з-за лиману», друга «Пісня про Нечая» видана в збірці «Пісні Апостолівщини в записах бандуриста Віктора Кириленко» (Долгова, 2014). Формування пісень, що дійшли до нашого часу, належить різним епохам, на це вказують риси, закладені в поетичному тексті. Часто зустрічаємо політекстові нашарування, наприклад, «Ой з-за гори та ще з-за лиману» (м. Жовті Води Дніпропетровської обл.) та «Ой розвивайся та й зелений дубе» (с. Чумаки Дніпровського району Дніпропетровської обл.). Ідентичність простежується і на мелодичному рівні, де заспів залишається більш індивідуалізований, бо виник, імовірно, у раніші часи, тоді як друге речення вказує на спорідненість з відомою піснею «Ой там за морями» (с. Крячківка, Пирятинського району Полтавської області)⁴.

В основі вірша лежить силабічна форма 4+4+6, модель розширена звичним способом вставних слів. Проте тяжіння до квадратної структури та вплив мажорно-мінорного мислення вказує на риси новішого стилю.

Добре відома у різних регіонах України козацько-солдатська пісня «Ой, весно-красна, браття, настає» має, імовірно, російське походження та увібрала у себе риси, типові для солдатських пісень. На спорідненість із солдатським репертуаром вказує як зміст тексту, де козак відправляється «на ученья», так і характер мелодики – маршовість, притаманна стрийковим пісням, висхідна (клична) будова фраз, чіткість, лаконічність, квадратна структура, а також наявність рефрену «Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі». У своєму дослідженні А. Іваницький наголошує, що «у козацьких піснях поширені дворядкові строфи без приспівів.» (А. Іваницький, 2016, с. 260).

Історична «доля» регіону включає в себе тісні відносини із Російською імперією. Великі хвилі міграції саме зі Сходу вплинули на формування місцевого мовного діалекту. Частка народних пісень, у тому числі і зазначена, включає в себе сліди російського нашарування: «Ох, те ученья, браття, не мученья, ой, ручками, ножками — тяжело», або «на серденько весело».

³Брацлавський полковник, часів Богдана Хмельницького, Данило Нечай – одна із найпопулярніших постатей у піснях про козаччину. Він був у пошані серед простого люду, і згуртував навколо себе повстанців-козаків. Сам Хмельницький боявся різко виступати проти полковника Нечая. Проте під час битви у містечку Красне Ямпільського повіту його було вбито польськими жовнірами.

⁴Див. URL: https://www.youtube.com/watch?v=W61k_UoxoVg

Уздовж Дніпрових порогів, на території Катеринославщини, існувало унікальне явище – виробниче об'єднання «Дніпровські лоцмани». Їх організація існувала з 70-х років XVIII століття до введення в експлуатацію Дніпрогесу (1932 р.). О. С. Афанасьєв-Чужбинський називав дніпровських лоцманів «прямими нащадками запорожців» (Афанасьєв-Чужбинський, 2016). Від козаків вони зберегли форму устрою – виборність старшини та органів самоврядування.

Володимир Білий у своїй статті, опублікованій у книзі «Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії» (Білий, 2012), пише про існування лоцманського репертуару. На жаль, кількість цих пісень мала – це 3 тексти, опубліковані Афанасьєвим-Чужбинським у 1891 році та 2 тексти, записані Етнографічною експедицією у 1927 році від Є. Онищенкою, якій на момент запису було 67 років (Афанасьєв-Чужбинський, 2016). Таким чином, жодного наспіву лоцманських пісень наразі не знайдено. Як вказує дослідник, ці пісенні тексти майже не виказують характерних ознак, що не вирізняє цей жанр поміж інших соціально-побутових пісень. Відсутність мелодичних наспівів обмежує можливості дослідників і зводить процес вияву стилістичної спорідненості на рівень загального контексту, поетичного збігу і ритмоорганізації тексту. В них простежується контамінація із піснями зі зразками більш ранньої організації. Також вирізняється процес жанрового сплаву – синтез із частушковими куплетами, любовною лірикою, рекрутськими і козацькими.

Зразки, представлені у виданні, мають спільні риси з історичними піснями, наприклад у пісні «Та гиля, гиля сірі гуси до води» наводиться багато справжніх прізвищ та географічних назв. Спорідненість з соціальними піснями, у тому числі і козацькими, де слово «лоцман» замінюється на представника іншої групи населення знаходимо у пісні «Ой гук, мати, гук».

Окрім цього, очевидною нам вбачається близькість до пісні «Ой у полі жито», записаної у с. Кисличувата Томаківського району. За класифікацією А. Іваницького, вона відноситься до третьої групи, та це лише фрагмент балади про отруєння козака (хлопця, чумака) однією з трьох сестер, до яких він залицявся⁵.

Ой, гук, мати, гук,
Де лоцмани п'ють

⁵Див. пісню у виконанні гурту «Древо», поширену на Берестейщині - Древо. Пісні з України, Ч.2. Трек №13 (Брестська обл. Дрогичинський район).

Та під білою та березою
Отамана ждуть...

Ой у полі жито
Копитами збито,
Під білою березою
Козаченька вбито...

Серед пісень з сюжетами про козака особливо виділяється група, в якій оспівується смерть героя. Цікавим прикладом такої пісні є «Із-за гір, з-за гір вилітав сокіл», записаної у с. Івано-Михайлівка Новомосковського району від Г. О. Григоренко 1930 р. н., М. Г. Григоренко 1947 р.н. та у с. Хороше Петропавлівського району. За стилем пісня належить до класичної української лірики з вивідною фактурою – верхнім сольним голосом із доволі складними розпівами. Сюжет, в якому фігурують образи двох соколів та вбитого козака, вказує на баладний тип пісні. У баладі підкреслене трагічне начало – сум матері, сестри, дівчини за загибим козаком. Зміст твору розкритий через оплакування загиблого (Де мати плаче, там річка тече // Де сестра плаче, там озеречко // Де жінка плаче, там роси нема).

Однією з сучасних тенденцій є зростання уваги до епохи «золотої доби» козацтва. Історики, музиканти та політичні діячі висвітлюють свої здобутки у засобах масової інформації. Фольклорні гурти нашого часу прагнуть відродити колись квітучу традицію, але вже в її модифікованому вигляді. Пісня «Стоїть козак на чорній кручі», записана від фольклорного ансамблю «Богуславочка» (с. Богуслав Павлоградського р-ну) та фольклорного ансамблю «Знахідка» (м. Жовті Води) оспівує козака, який відправляється на захист рідної країни. На перший погляд, її можна б було зарахувати (з великою натяжкою) до козацьких. Але, ймовіріше, першоосною даної пісні став синтез бравурних радянських маршів та романсів того ж періоду. На це вказує сучасна мелодика та акцентна ритміка не властива старим козацьким пісням.

Народні аматорські гурти, які починають вести активну концертну діяльність, потрапляють у залежність від напрямку розвитку культури, обраного місцевими органами самоврядування, від тематики ініційованих ними масових заходів. Так, наприклад, на Дніпропетровщині попит на пісні даного жанру значно зріс після 2015 року – дати внесення козацьких пісень до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує негайної охорони ЮНЕСКО.

З іншого боку стилістика виконуваних нині пісень перегукується з повстанськими, також актуальними через загострену політичну ситуацію в країні. Оскільки повстанські пісні утворені в XX столітті, їм притаманні маршові або романсові ри-

си. Також прослідковується спорідненість з військовими стройовими піснями. Пафос патріотичних закликів, які спостерігаються у цих піснях, не властиві старим козацьким пісням, проте типовий для революційних періодів ХХ ст.

Прикладом такої пісні є «Їхав козак в гору за байрак» (записана від ансамблю «Знахідка» м. Жовті Води). Хоча в обох жанрових групах підіймається одна тема — захист країни, повстанські пісні не можуть походити від козацьких, тому що час їх побутування — це ХХ століття.

Висновки

Починаючи з останніх десятиліть ХХ століття, народна культура зазнає негативного впливу через певні тенденції розвитку культури з тяжінням до «калейдоскопічності», поверхневості. Процес усної передачі традиції від старшого до молодшого покоління гальмується занепадом села і стрімким розвитком урбаністичної культури, а також похилим віком людей, у пам'яті яких ще зберігається пісенна традиція.

У результаті польових досліджень на території вздовж зони Дніпрових порогів у традиційному репертуарі виконавців переважають жанри пізньої лірики. Можна припустити, що давня лірика, у тому числі і козацькі пісні були колись розквітлою традицією, та з занепадом Січі втратили свою поширеність у побуті. Свідками цього є записи поетичних текстів, представлені у численних виданнях.

Упродовж тривалого часу мелодика пісень козацької тематики зазнавала впливу інших жанрів (чумацьких, лоцманських, народних романсів та особливо рекрутських і солдатських) утворивши поліжанрові напластування. Трансформація торкнулась багатьох компонентів музичного синтаксису:

- ритму, через що розлогі степові пісні перетворилися на ритмічно чітко організовані твори;
- форми, яка нерідко отримує приспів, що не типово для козацьких пісень;
- характеру мелодики, а також
- поетичного тексту: оскільки територія вздовж зони Дніпрових порогів тривалий час перебувала під впливом Російської імперії та була епіцентром міграцій зі Сходу, це вплинуло на особливості місцевого діалекту.

Такими чином, пісні козацької тематики — це різножанрові музичні твори, час виникнення яких не обмежується добою Козаччини. Їх вивчення вимагає філологічного, так і музикознавчого підходу до кожного окремого зразка.

Сьогодні козацькі пісні поширені здебільшого у репертуарі народних аматорських колективів, рідше зустрічаються у сольних виконавців. Через затребуваність у регіоні даного жанру протягом останніх п'яти років, керівники ансамблів намагаються збагатити репертуар, запозичуючи пісні з концертних програм інших гуртів або авторські твори козацької тематики.

Список використаної літератури і джерел

- Афанасьєв-Чужбинський, О. С. (2016). *Нариси Дніпра*. Львів, 2016. 544 с.
- Бабенко, В. А. (1905). *Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края*. Екатеринославъ, 1905. 149 с.
- Білий, В. (2012). Лоцманські пісні. *Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії (Пам'яті Анатолія Васильовича Бойка присвячується)*, сс. 338–340. Херсон.
- Долгова, М. (2014). *Від колискової — до лебединої. Пісні Апостолівщини в записах бандуриста Віктора Кириленка*. Дніпропетровськ. 312 с.
- Древо (2006). Майстерня пісні. Пісня «Ой там за морями» (козацька). Перше прощання. Крячківка, червень 2006. (Дата звернення 03.03.2019) Отримано з https://www.youtube.com/watch?v=W61k_UoxoVg.
- Іваницький, А. (2016). Козацькі пісні. *Історія української музики: У 6 т., Т. 1. Кн. 1: Від найдавніших часів до XVIII століття*, сс. 253–263. Київ.
- Клименко, І. (2010). *Дискографія української етномузики (автентичне виконання). 1908–2010 : Ілюстрований хронологічний реєстр з анотаціями і покажчиками*. Київ. 360 с.
- Козацькі пісні Дніпропетровщини*, (2015). Упорядк. Дніпропетровська консерваторія ім. М. Глінки. Передн. слово Є. Г. Удода. Дніпропетровськ.
- Терещенко, О. (2018). Козацкие песни Кировоградщины. *Tradicija ir dabartis / tradition & contemporarity, nr. 1*, сс. 115-140. Klaipėda.

References

- Afanasiev-Chuzhbinsky, O. (2016). *Narysy Dnipra*. [Essays of the Dnieper]. Lviv, 544 p. [in Ukrainian].
- Babenko, V. (1905). *Etnograficheskiy ocherk narodnogo byta Yekaterinoslavskogo kraya* [Ethnographic sketch of the folk life of the Yekaterinoslav Territory]. Yekaterinoslav, 149 p. [in Russian].
- Biluy, V. (2012). Lotsmanski pisni [Pilot songs]. *Dniprov's'ki lotsmany: narysy z istoriyi ta istoriografii (Pam'yati Anatoliya Vasylovycha Boyka prysvyachuet'sya)* [Dnipro pilots: Essays on history and historiography (In memory of Anatoly Vasilevich Boyko is dedicated)], p. 338-340. Herson. [in Ukrainian].

- Dolgova, M. (2014). *Vid kolyskovoyi – do lebedynoyi. Pisni Apostolivshchyny v zapysakh bandurysta Viktora Kyrylenka* [From the lullaby to the swan. The songs of the Apostolovshchyna in the records of the bandura player Viktor Kyrylenko]. Dnipropetrovsk, 320 p. [in Ukrainian].
- Drevo, (2006). Maisternia Pisni. Pisnya «Oj tam za morjamy» (cossack's song). Pershe proshchannya. [Workshop of the song. The song «Oh there by the seas» (Cossack). The first farewell.] Kryachkivka, june 2006. Retrieved March 03, 2019 from https://www.youtube.com/watch?v=W61k_UoxoVg [in Ukrainian].
- Ivanitskiy, A. (2016). Kosatski pisni. [Cossack songs]. *Istoriya ukrayins'koyi muzyky: T. 1. Kn. 1: Vid naydavnishykh chasiv do XVIII stolittya* [History of Ukrainian music: vol. 1. issue. 1: From ancient times to the XVIII century], pp. 253-263. Kyiv. [in Ukrainian].
- Klymenko, I. (2010a). *Dyskohrafiya ukrayinskoyi etnomuzyky (avtentychne vykonannya). 1908-2010 : Ilyustrovanyi hronolohichnyi reyestr z anotatsiyamy i pokazhchykamy* [Discography of Ukrainian Ethnomusicics (Authentic Performance). 1908-2010: Illustrated chronological register with annotation sandindexes]. Kyiv. 360 p. [in Ukrainian].
- Cossack songs of Dnipropetrovsk. (2015). *Kozatski pisni Dnipropetrovshchyny. [Cossack songs of Dnipropetrovsk]. Uporyadk. Dnipropetrovs'ka konservatoriya im. M. Hlinky. Peredn. slovo YE. H. Udoda.* [Arrangements Dnipropetrovsk Conservatory M. Glinka. Front word Ye. G. Udoda]. Dnipropetrovsk. 60 p. [in Ukrainian].
- Tereshchenko, O. (2018). Kozatskie pesni Kirovogradshchyny. [Cossack songs of Kirovograd]. *Tradiciya ir dabartis. Tradition & contempoparity, nr. 1* [Tradici ir dabartis. Tradition & contempoparity, vol. 1], p. 115-140. Klaipeda. [in Russian].

Нотні приклади

Приклад 1

Фольклорний ансамбль "Знахідка" (м. Жовті Води)

ОЙ 3-ЗА ГОРИ

Ой з-за го-ри та ще й з-за ли-ма - ну, із-за зе-ле-но - го га - ю__

Ой крик-ну - ли_слав ні_ ко-за-чень ки: "Ой ті - кай - мо, Не-ча (ю)"

Ой з-за гори та ще й з-за лиману, із-за зеленого гаю.
 Ой крикнули славні козаченьки: "Ой тікаймо, Нечаю!"
 А козак Нечай, козак молоденький, та й на тее не вповає.
 З кумасею ой да Хмельницькою мед-мед-горілочку кружляє.
 Ой порадь мене, кумасю Хмельницька, та як рідная мати.
 Ой чи мені коня розсідлати, чи в наряді держати?
 Ой я тебе, козаче Нечаю, та й не убезпечая.
 Держи коня в припоні в наряді для всякого случаю.

Приклад 2

Збірка "Пісні Апостолівщини в записах бандуриста Віктора Кириленко"

ПІСНЯ ПРО НЕЧАЯ

Ой з-за лі - су, із-за тем - но - го, із-під чор - но - го га - ю

як крик - ну - ли та ко - за - чень - ки: - У - ті - кай - мо, Не -

ча - ю! \ - У - ті - кай - мо, Не - ча - ю!

Ой з-за лісу, із-за темного, із-під чорного гаю
 Як крикнули та козаченьки: - Утікаймо, Нечаю! (2)
 А Нечай же того не думає, та Нечай не гадає.
 Із кумасею, із Хмельницького мед-вино кружляє. (2)
 Ой поставив та козак Нечай та сторожу в місті,
 А сам пішов до кумасеньки шуки-риби їсти. (2)
 Не вспів козак, не вспів Нечай шуки-риби з'їсти,
 Ой як гляне в віконечко: аж ляшеньки в місті. (2)
 Ой як крикне та козак Нечай на джуру малого:
 - Сідлай, хлопче, коня вороного, а під мене – гнідого. (2)
 Ой підтягай, мали хлопче, попруги ізтуга –
 Буде на ляхів, на тих панів, велика потуга. (2)
 Не вспів козак, та не вспів Нечай на коника спасти,
 Як став ляхів, як став панків, як капусту сікти. (2)
 Обернувся козак Нечай од брами до брами –
 Виклав ляшків, виклав панків у чотири лави. (2)
 Ой як глянув козак Нечай на джуру малого:
 Кладе джура, кладе малий ще лучше від нього. (2)
 Ой як гляне та козак Нечай на правую руку –
 Не вискочить кінь козацький із лядського трупу. (2)
 Ой як гляне козак Нечай та на лівее плече –
 За ним річка кровава, що й конем не втече. (2)
 Ой кинувся козак Нечай з містечка втікати,
 А за ним ще й пан Потоцький та й став здоганяти. (2)
 Не здогнав же та Нечая в полі на долині.
 Та й ухопив козака Нечая ззаду за чуприну. (2)
 Ой чи це ж той хміль, ой чи це ж той хміль, що по тину в'ється?
 Ой чи це ж той та козак Нечай, що з лягами б'ється? (2)
 Не за великий, не за великий час та за малую годину
 Покотилась та Нечаєва голівонька в долину. (2)
 Ой збіглися та козаченьки, стали сумувати:
 - Ой де б ж нам та Нечаєве тіло добре поховати? (2)
 Ой зійдемось, миле браття, на високу могилу,
 Та посадимо, миле браття, червону калину. (2)
 Та посадим, миле браття, червону калину,
 Щоб зійшла лицарська слава на всю Україну. (2)

Приклад 3

Фольклорний ансамбль "Берегиня" (с. Чумаки Дніпропетровського району)

ОЙ РОЗВИВАЙСЯ, ТА Й ЗЕЛЕНИЙ ДУБЕ

Одна $\text{♩} = 72$ Гурт

Ой роз-ви-вай - ся та й зе-ле-ний ду - бе зав-тра мо-роз бу - де.

Ой со-би-рай- ся, мо-ло-дий ко-за - че, за-втра по - хід бу - де.

Ой розвивайся та й зелений дубе
Завтра мороз буде.
Ой собирайся, молодий козаче,
Завтра похід буде.
Та я морозу та і не боюся
Зараз обернуся

А я морозу та і не боюся
Зараз роздягнуся.
Ой, дивіться, верби зелененькі,
Дивіться до Дону.
Ой ви хлопці, хлопці-запорожці,
Вертайтесь додому.

Приклад 4

Фольклорний ансамбль "Криниця" (м. Підгороднє Дніпропетровського р-ну)

ОЙ, ВЕСНА КРАСНА

$\text{♩} = 120$ Одна гурт

Ой, вес-на крас-на, брат - тя, на - ста - є Ой, у ко-за-ка сер-це мре

Гей, гей, гей, гей раз, два, лю-лі лю-лі Ой, у ко - за - ка сер-це мре

Ой, весна красна, браття, настає
Ой у козака серце мре,
Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі
Ой, у козака серце мре.
Ой, у козака, браття, серце мре
Ой, козак рано устає,
Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі
Ой, козак рано устає.
Ой, козак рано, браття, устає
Ой, біле личко вмиває,
Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі
Ой, біле личко вмиває.

Ой, біле личко, браття, вмиває
Ой, на ученья поспішає,
Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі
Ой, на ученья поспішає.
Ох, те ученья, браття, не мученья
Ой, ручками, ножками - тяжело,
Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі
Ой, ручками, ножками - тяжело.
Ой, ручками, ножками, браття, - тяжело
Ой, на серденько весело,
Гей, гей, гей, гей раз, два, люлі-люлі
Ой, на серденько весело.

Приклад 5

Фольклорний ансамбль "Берегиня" (с. Кисличувата Томаківського району)

ОЙ У ПОЛІ ЖИТО

Гурт
♩ = 62

Ой у по-лі жи-(ги)-то, ко - пи - та-ми сби - то,
під бі- ло - ю бе-ре-зо - ю ко - за - чень-ка вби-(ги)-то.

Ой у полі жито копитами збито,
Під білою березою козаченька вбито. (2)
Вбито його, вбито, зягнено в жито,
Червоною китайкою личенько накрито. (2)
Прилетіла пава, на коліна впала,
Та й відкрила китайочку та й защебетала: (2)
– Чи ти, милий, збився, чи з коня убився,
Чи з другою вірно знався, мене й одцурався. (2)

Приклад 6

Г. О. Григоренко 1930 р.н., М. Г. Григоренко 1947 р.н.
(с. Івано-Михайлівка Новомосковського району)

ІЗ-ЗА ГІР, З-ЗА ГІР ВИЛІТАВ СОКІЛ

♩ = 60 *Одна* *Удвох*

Із - за гір, з - за гір да ви - лі - тав со - кіл,
й а за ху - то - ра - ми- (ги) ви - лі - та - ли два.

Із-за гір, з-за гір да вилітав сокіл,
Й а за хуторами вилітали два. (2)
А за хуторами вилітали два,
Один другого же братом назива. (2)
Ой, брате сокіл, да високо літав,
Високо літав, що ж ти там видав? (2)
Ой видал, видал да зелене жито,
А у тім житі же козака вбито. (2)
Ой убит й убит, да не теперечки,
Проросла трава же крізь реберечки. (2)

Приклад 7

Фольклорний ансамбль с. Хороше Петропавлівського району

ОЙ 3-ЗА ГІР, 3-ЗА ГІР ВИЛІТАВ СОКІЛ

$\text{♩} = 100$ Одна

Ой з-за гір, з-за гір вилітав сокіл

Ой з-за гір, з-за гір - р(и) ви - лі - та - в(и) со - кіл,

$\text{♩} = 80$ Гурт

ой з-за ху - то - ра - ми-ж(и) ви - лі - та-(га) - ло ж(и) два.

жи - то со-ко лі-(гі) - тав

Ой з-за хутора вилітало два
Ой з-за хутора вилітало два,
Один одного братом називав.
Ой брат сокіл високо літав
Високо літав, що ж ти там видав?
Ой видав там жито зелене
Що в тому житі козака вбито.
Ой убит, убит не теперечки
Проросла трава крізь реберечки.
Де мати плаче там річка тече,
Де сестра плаче, там озеречко.
Де сестра плаче там озеречко,
Де жінка плаче там роси нема.

Приклад 8

Фольклорний ансамбль "Богуславочка" (с. Богуслав Павлоградського р-ну)

СТОЇТЬ КОЗАК НА ЧОРНІЙ КРУЧІ

$\text{♩} = 160$ одна

Сто-їть ко-зак на чор-ній кру-чі

гурт

В за-ду-мі буй-на го - ло - ва

ря-дом дів - чи - на чор - но - бро-ва в не-ї роз-пле - те - на ко - са

ря-дом дів-чи - на чор - но - бро-ва в не-ї роз-пле-те - на ко - са

Стоїть козак на чорній кручі,
В задумі буйна голова.
Рядом дівчина чорноброва,
В неї розплетена коса.
Повій вітер, вітер буйний
Зайшлося серце від жалю
А козак їде на чужбину,
Лишає дівчину одну.

Ой куда їдеш від'їжджаєш
Нещасна доленька моя
На кого мене покидаєш,
Для кого чорная коса.
Ой, Галю, серце рибка моя
Я їду в дальніє(ї) края
Та й за країну нашу рідну
Владнаю шаблю і коня.

Приклад 9

Фольклорний ансамбль "Знахідка"(м. Жовті Води)

ЇХАВ КОЗАК В ГОРУ ЗА БАЙРАК

$\text{♩} = 92$
одна вдвох гурт

Ї - хав ко-зак вго-ру за бай - рак до ко-ни-ка при-хи- ли - вся.

А за ним, за ним бать - ко з ма - тір' - ю: "Не їдь, си - ну, вер-ни - ся"

Їхав козак в гору за байрак,
До коника прихилився.
А за ним, за ним батько з матір'ю:
"Не їдь, сину, вернися!"
Ой не вернуса, не оглянуса
Та й поїду на Вкраїну
Тільки б ворони, сам я молодий
Вдалий бій не загину
Ей неси мене коню вороний
Та й на Січ Запорізьку
Знадобилися ми з тобою знов
В тому славному війську

Анастасія Любимова

Днепропетровская академия музыки им. М. Глинки

ул. Литейная, 10, 49000 Днепр, Украина

тел. +38 097 095 4049, e-mail: natochka3110@gmail.com

Козацькі пісні як частина усного спадщини Нижньої Наддніпряни

Вопрос явления и классификации козацких песен или, если точнее выразиться, песен козацкой тематики в последнее время стал очень значимым для региона, территория которого в XV – XVII веках была родиной козаков. Это связано прежде всего с тем, что «Козацькі пісні Дніпропетровщини» в 2015 году вошли в список нематериального наследия ЮНЕСКО, а также с активной работой местных органов самоуправления, направленной на подъем и возрождение национальной культуры в регионе.

На протяжении XX – начала XXI столетия вопросу систематического научного исследования зоны Днепровских порогов не было уделено должного внимания, в результате мы не имеем методической базы для полноценного комплексного анализа данного явления. Из немногочисленных работ следует выделить статьи А. Иваницкого и А. Терещенка, которые представляют собой два противоположных взгляда на классификацию

песен козацкой тематики. А. Иваницкий представляет более широко направленный ракурс. Он предлагает систематизировать песни, опираясь на содержание, то есть поэтический текст. Автор выделяет стилистические особенности песен данной группы, которые могут быть родственны для лирических песен в целом. А. Терещенко при исследовании песен козацкой тематики концентрирует свое внимание исключительно на напевах. Таким образом в группу входят песни разных жанров, такие как баллады, протяжные песни, припевки, романсы и т.д., а также относятся по происхождению к различным эпохам, синтезируя в себе стилистику других, более поздних, жанров.

В нашей работе была сделана попытка представить песни козацкой тематики на современном этапе, сохранившиеся в памяти местных жителей на территории Днепропетровщины. Среди всех бытующих в регионе песен козацкие занимают малую часть. Очень часто это контаминация с другими жанрами, такими как чумацкие, солдатские строевые, баллады, романсы и другие. В целом же следует отметить, что песни козацкой тематики не имеют своих характерных особенностей, отличающих их от других лирических песен. Именно данная теза пронизывает статью А. Терещенка и подтверждается в нашем исследовании.

Ключевые слова: козацкие песни, Днепропетровщина, зона Днепровских порогов

Anastasiya Lubimova

Dnipropetrovsk Academy of music named after M. Glinka

Lyvarna St., 10, 49000 Dnipro, Ukraine

tel.: +38 097 095 4049, e-mail: natochka3110@gmail.com

Cossack Songs as a Part of the Oral Heritage of Lower Naddnipyrianschina

The issue of the appearance and classification of Cossack songs or has recently become very significant for the region, which territory during the 15th and 17th centuries were the Cossack's motherland. It's related to the fact that in 2015 Cossack Songs of Dnipropetrovsk entered to the list of the intangible heritage of UNESCO, as well as it was noted the activity of local governments, directed to raising and reviving the national culture in the region.

During the 20th and the beginning of the 21st centuries, the issue of systematic scientific research of the Dnipro rapids zone was not taken under attention, as a result we did not have a methodological basis for a comprehensive analysis of this phenomenon. Among the few works, we should highlight the articles by A. Ivanitsky and A. Tereshchenko, that represent two opposing views on the classification of Cossack songs. A. Ivanitsky presents a more broadly oriented perspective. He proposes to systematize the songs based on the content, that is, the poetic text. The author highlights the stylistic features of the songs of this group, which may be related to lyrical songs in general. A. Tereshchenko studying the Cossack songs focuses exclusively on the melodies. So, the group includes songs of different genres, such as ballads, plangent songs, choruses, romances, etc., which belong to different eras by origin, synthesizing the style of other later genres.

In our work, an attempt was made to present the songs of the Cossack theme at the present stage, preserved in the memory of residents of the Dnipropetrovsk region. Among all the songs existing in the region, the Cossack songs occupy a small part. Very often, this is contamination with other genres, such as the Chumak songs, soldier marching songs, ballads, romances and others. In general, it should be noted that the songs of the Cossack theme do not have their own features that distinguish them from other lyrical songs. This thesis permeates the article by A. Tereshchenko and is confirmed in our study.

Keywords: Cossack songs, Dnipropetrovsk region, the Dnipro rapids zone

Стаття надійшла до редакції 15.05.2019 р.